

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/46/276-282>

Rəşid Nuriyev
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0002-2074-5176>
residnuri41@gmail.com

İşğaldan azad olunan ərazilərimizdə kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası istiqlamətləri və istehsal göstəricilərinin proqnozlaşdırılması

Xülasə

İşğaldan azad edilmiş torpaqlarımızda kənd təsərrüfatının bərpası və inkişafı hazırda qarşımızda duran əsas vəzifələrdəndir. Bu məqalədə münaqişələrin, müharibələrin kənd təsərrüfatına vurduğu ziyanlar və postkonflikt zonalarda kənd təsərrüfatının bərpası ilə bağlı dünya təcrübəsinin icmalı verilmişdir. Bunun əsasında Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur ərazilərində kənd təsərrüfatının bərpası və istiqamətləri müəyyən olunmuş, habelə bu ərazilərdə kənd təsərrüfatının bərpası nəticəsində gözlənilən istehsal göstəriciləri proqnozlaşdırılmışdır.

Açar sözlər: *işğaldan azad olunmuş ərazilər, kənd təsərrüfatının bərpası, torpaq islahatı, əkin sahəsi, heyvanların baş sayı, bitkiçilik məhsulları, heyvandarlıq məhsulları, perspektiv istehsal, proqnoz*

Rashid Nuriyev
Azerbaijan State University of Economics
Master student
<https://orcid.org/0009-0002-2074-5176>
residnuri41@gmail.com

Directions of Restoration of Agricultural Sector in Our Territories Liberated From Occupation and Forecasting of Production Indicators

Abstract

Restoration and development of agriculture in our liberated lands are one of the main tasks facing us at present. This article provides an overview of the damage caused to agriculture by conflicts and wars and the world experience in restoring agriculture in post-conflict zones. On this basis, the directions and directions of restoration of agriculture in the liberated Garabagh and East Zangezur territories of Azerbaijan were determined, as well as the expected production indicators as a result of the restoration of agriculture in these territories were predicted.

Keywords: *liberated territories, restoration of agriculture, land reform, arable land, number of animals, crop products, livestock products, prospective production, forecast*

Giriş

İşğaldan azad olunmuş ərazilərimizə “Böyük Qayıdış”ın təmin edilməsi üçün Azərbaycan dövləti tərəfindən kompleks fəaliyyət planlarının hazırlanması ilə bərabər, artıq bu istiqamətdə olduqca əhəmiyyətli praktiki fəaliyyətlərə də başlanılıb.

Belə ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə sosial-iqtisadi, humanitar, təşkilati və digər təxirəsalınmaz məsələlərin həlli, eləcə də bu sahədə fəaliyyətin əlaqələndirilməsi məqsədilə səlahiyyətli dövlət orqanlarının rəhbər şəxslərindən ibarət Əlaqələndirmə Qərargahı formalaşdırılmışdır (Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 24 noyabr tarixli Sərəncamı).

Həmçinin işğaldan azad edilmiş ərazilərdə dayanıqlı məskunlaşma üçün müasir və layiqli həyatın təmin edilməsi, bütün sahələrdə quruculuq-bərpa və abadlıq işlərinin aparılması, habelə təhlükəsiz yaşayışın, səmərəli fəaliyyətin və rifahın davamlı artmasının dəstəklənməsi məqsədilə “Qarabağ Dirçəliş Fondu” publik hüquqi şəxs yaradılmışdır (“Qarabağ Dirçəliş Fondu” publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 4 yanvar tarixli Fərmanı).

2020-ci ilin yekunlarına həsr olunmuş videoformatda keçirilən müşavirədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev demişdir [3]: “Bizim planlarımız böyükdür. Müharibə cəmi iki aya yaxındır ki, başa çatıb. Amma görün, nə qədər böyük işlər görülüb. Bərpa işləri artıq başlanıb və bu, onu göstərir ki, bizim sözümlə əməlimiz arasında heç bir fərq yoxdur. Biz demişdik ki, torpaqlar işğaldan azad olunandan sonra bu torpaqları tezliklə bərpa edəcəyik.”

Bir sözlə, artıq işğaldan azad olunmuş ərazilərdə inzibati idarəetmə orqanlarının bərpası və nəqliyyat, enerji və kommunikasiya infrastrukturunun yaradılması istiqamətində zəruri işlər görülür. Bütün bu tədbirlər işğaldan azad olunmuş ərazilərdə məskunlaşma, bərpa və inkişaf fəaliyyətlərinin tam sürətlə icra olunmasına imkan verəcəkdir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatının bərpası və inkişafı ilə də bağlı dövlət başçısı tərəfindən hökumətə tapşırıqlar verilmişdir (Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə 2020-ci ilin yekunlarına həsr olunmuş videoformatda müşavirə keçirilib): “Azad edilmiş torpaqlarda kənd təsərrüfatının inkişafı sistemli xarakter almalıdır və hökumət, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi bəri başdan prioritetlər seçməlidir. İlk növbədə, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün hansı məhsullar əkilməlidir? Azad edilmiş torpaqların həm bitkiçilik, həm də heyvandarlıq sahəsində çox böyük potensialı var.”

Tədqiqat

Bu məqalədə münaqişələrin / müharibələrin kənd təsərrüfatına vurduğu ziyanlar və postkonflikt zonalarda kənd təsərrüfatının bərpası ilə bağlı dünya təcrübəsinin araşdırılması əsasında Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində kənd təsərrüfatının bərpası istiqamətləri müəyyən olunmuşdur. Həmçinin bu ərazilərdə kənd təsərrüfatının bərpası nəticəsində gözlənilən istehsal göstəriciləri proqnozlaşdırılmışdır.

Postkonflikt zonalarda kənd təsərrüfatının bərpası və inkişafı ilə bağlı dünya təcrübəsi

Aparılan araşdırmalar çərçivəsində sosial-iqtisadi sarsıntılar, texnogen fəlakətlər və silahlı qarşıdurmalar nəticəsində kənd təsərrüfatı istehsalı və ərzaq ticarətinin pozulması, investisiyaların azaldılması, torpaq və infrastrukturun pisləşməsinin yerli və regional ərzaq təhlükəsizliyinə təsirləri müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirilmişdir. Teodosijevic “Armed Conflicts and Food Security” məqaləsində gəlidiyi nəticəyə əsasən, münaqişə dövründə kənd infrastrukturunun dağılması, mal-qaranın tələf olması, meşələrin qırılması, minalardan geniş istifadə edilməsi, eləcə də əhalinin yerdəyişməsi ərzaq təhlükəsizliyi sahəsində uzunmüddətli problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün post-konflikt dövründə dağılmış ərazilərdə kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin bərpası, o cümlədən döyüşlərdə iştirak etmiş əsgərlərin müvəqqəti tərxis olunması, ərazilərin minalardan təmizlənməsi və kənd infrastrukturunun, xüsusilə də yolların və suvarma sistemlərinin yenidən qurulması tələb olunur (Teodosijevic, 2003).

Silahlı münaqişələrin ərzaq təhlükəsizliyinə təsiri ilə bağlı aparılmış araşdırmaya görə, münaqişələr adətən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının həddən artıq azalması ilə nəticələnir, bu isə öz növbəsində aclığa və çoxlu sayda insanın yeni ərzaq mənbələri axtarışında miqrasiya etməsinə gətirib çıxarır. Bunu, son dövrlər ərzində Yaxın Şərqdə baş verən güclü silahlı münaqişələrdən sonra İraq, Suriya, Livan və s. kimi ölkələrdən qonşu ölkələrə, habelə Qərbi və Şərqi Avropa ölkələrinə miqrantların axını timsalında da müşahidə etmək olar (Teodosijevic, 2003).

Həmçinin münaqişələr kənd təsərrüfatına güclü zərər vurur, ev təsərrüfatlarının gəlirlərini azaldır, torpaqların deqradasiyasına, bitkilərin genetik ehtiyatlarının məhv olmasına, ölüm və ya miqrasiya halları isə kənd təsərrüfatı mütəxəssislərinin itirilməsinə səbəb olur (Zurayk, 2018).

Digər bir araşdırmaya görə isə Suriya və İraq hadisələrindən sonra insanların münaqişə zonasını kütləvi şəkildə tərk etmələrinə baxmayaraq, bu ərazilərdə kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələri

əvvəllər becərilməmiş ərazilər hesabına daha da genişlənməmişdir. Bunun müqabilində isə intensiv üsulla becərilən əkin sahələrinin xüsusi çəkisi azalmışdır (Eklund, 2017).

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra 1947-ci ildə ABŞ Konqresinin Avropa iqtisadiyyatının bərpası məqsədilə qəbul etdiyi "Marşal planında" müharibədən sonrakı dövrdə çox ağır vəziyyətdə olan Qərbi Almaniyanın iqtisadiyyatının, o cümlədən kənd təsərrüfatının bərpası da nəzərdə tutulmuşdu (Hubert, 1955). Bu ərazilərdə kənd təsərrüfatı istehsalının bərpası və yaxşılaşdırılması ilə bağlı məsələlər aşağıdakı istiqamətləri əhatə edirdi: I) Taxılın, yem bitkilərinin və otlaqların məhsuldarlığının artırılması; II) Süd istehsalının artırılması, südün və digər tez xarab olan məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması; III) Heyvanların yemlənməsinin səmərəliliyinin artırılması; IV) Məhsuldarlığın artırılması üçün təsərrüfatlarda mexanikləşmənin aparılması. Bu tədbirlər nəticəsində müharibədən sonrakı dövrdə Qərbi Almaniyada sənaye sahəsindəki qədər olmasa da, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı sürətlə artdı. Qeyd edək ki, bu artım əkin sahələrinin genişləndirilməsi hesabına yox, intensiv istehsal üsullarının tətbiqi hesabına əldə edilmişdi. Belə ki, 1953-cü ildə Qərbi Almaniyanın ümumi torpaq sahəsinin yalnız üçdə biri əkin sahələrindən, dördüdə biri isə otlaq və çəmənliklərdən ibarət idi (Hubert, 1955).

II Dünya Müharibəsindən sonrakı ilk bir neçə il ərzində və sıx kollektivləşmədən əvvəl, eləcə də 20 il davam edən müharibədən sonra Vyetnamda tətbiq edilən aqrar siyasətin nəticələri də postkonflikt zonalarda kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafı təcrübəsi kimi araşdırılmışdır. Bu araşdırmaya əsasən, münaqişə nəticəsində kəndlər şiddətli dağıntılara məruz qalmış, kənd təsərrüfatına yararlı 560.000 hektar əkin sahəsi becərilməmiş qalmış və 1.5 milyon baş kənd təsərrüfatı heyvanı tələf olmuşdur. Konflikt dövründə kənd əhalisinin böyük bir qismi kəndlərdən şəhərlərə və qəsəbələrə köçürülmüşdür ki, bunun nəticəsində də şəhərlərdə işsizliyin artması ilə yanaşı kənd yerlərində işçi qüvvəsi azalmışdır. Kəndlərdəki fermerlərin sayı da azalmışdır. Müharibədən sonra Vyetnam Kommunist Partiyasının siyasətinin əsas istiqamətləri istehsalın bərpasına, torpaq islahatının aparılmasına və müharibədən sonrakı digər problemlərin həllinə yönəlmişdi (Dang).

Beynəlxalq Aqrar Tədqiqatlar üzrə Məsləhət Qrupu (Consultative Group on International Agricultural Research) isə son 30 ildə Afrika, Asiya və Latın Amerikasında münaqişələrə və təbii fəlakətlərə məruz qalmış bir çox ölkədə kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin bərpası ilə bağlı görülən işləri araşdırmış və bu ölkələrin post-konflikt dövründə kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası ilə bağlı həyata keçirdikləri tədbirləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır (Varma, Winslow, 2005):

- I) Kənd təsərrüfatı üzrə elmi-tədqiqat və təcrübi mərkəzlərinin yaradılması;
- II) Toxum istehsalı və tədarükü sistemlərinin bərpası;
- III) Aqrobiomüxtəlifliyin qorunması və bərpası;
- IV) İnsan potensialının və institusional potensialın bərpası;
- V) Gələcəkdəki münaqişələrə və fəlakətlərə qarşı dayanıqlılığın artırılması;
- VI) Yardım Təşkilatlarının daha effektiv fəaliyyət göstərməsinin təmin edilməsi.

İşğaldan azad olunan ərazilərdə kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası məsələləri

Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində kənd təsərrüfatının bərpası və inkişafı istiqamətlərinin müəyyən olunması məsələləri, mövcud dünya təcrübəsi ilə yanaşı, bir sıra spesifik məqamların da nəzərə alınmasını tələb edir.

Əvvəla, Ermənistan Respublikası tərəfindən ərazilərimizin işğala məruz qalması ilə nəticələnən təcavüzkar müharibə beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə sığmayan, demək olar ki, terror aktı xarakteri daşıyırdı. Belə ki, işğal olunmuş ərazilərdə yaşayan bütün əhali bu ərazilərdən son nəfərinədək qovulmuşdur. Həm də işğal olunmuş ərazilərdəki bütün mülki infrastruktur, o cümlədən də kənd təsərrüfatı infrastrukturunu (fermalar, anbarlar, emal müəssisələri, irriqasiya sistemləri və s.) döyüşlər nəticəsində deyil, məqsədyönlü şəkildə tamamilə dağıdılmışdır. İşğaldan sonrakı dövrlərdə isə bu ərazilərdə kənd təsərrüfatı torpaqlarından istismar xarakterli istifadə olunmuşdur (Ermənistanın və digər ölkələrin işğal olunmuş ərazilərdə qanunsuz olaraq məskunlaşdırılan erməni əsilli vətəndaşları tərəfindən, habelə buradakı separatçı-kriminal qruplar tərəfindən əkinlərin aparılması və kənd təsərrüfatı heyvanlarının yemlənməsi məqsədləri üçün istifadə olunması formasında).

Digər tərəfdən isə, 1996-cı ildə qəbul edilmiş qərarla Azərbaycanda əkin təyinatlı kənd təsərrüfatı torpaqlarının əvəzsiz olaraq kənd yerlərində yaşayan əhəlinin şəxsi mülkiyyətinə verilməsi ilə nəticələnən və uğurla həyata keçirilən torpaq islahatları, məlum səbəbdən işğal olunmuş əraziləri əhatə etməmişdir. Yəni azad olunmuş ərazilərdə torpaq islahatının aparılması və aqrar sahədə tam olaraq özəl sektorun fəaliyyətinə əsaslanan təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin qurulması vəzifəsi də qarşıda durur.

Torpaq və su resurslarının səmərəli istifadəsi üzrə planlamanın aparılması, bərpa tədbirlərinin görülməsi və torpaq islahatının aparılması

Torpaq balans məlumatlarına əsasən işğaldan azad olunan ərazilərdə kənd təsərrüfatının bərpasından sonra 200 min hektardan çox torpaq sahəsinin əkin üçün istifadə ediləcəyi proqnozlaşdırılır ki, bunun da təqribən 9 min ha həyətyanı sahələrdir.

Lakin bu ərazilərdə kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaq sahələrinin inventarlaşdırılması, xəritələndirilməsi və elektron məlumat bazası mövcud deyil, torpaq sahələrinin uqodiyalar üzrə dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyət bölgüsü yoxdur. Buna görə də işğaldan azad olunmuş ərazilərdə daşınmaz əmlakın vahid kadastr uçotu işləri həyata keçirilməli (yaşayış məntəqələri daxil olmaqla), torpaqların dəqiq uçotu (kəmiyyət və keyfiyyət, kateqoriya və uqodiyalar üzrə) aparılmalı və torpaq kadastrı yaradılmalı, regionun rəqəmsal topoqrafik xəritəsi hazırlanmalıdır. Bunun hesabına potensial əkin sahələrinin, öyrüş-otlaqların və biçənəklərin ölçüləri barədə dəqiq informasiya müəyyən olunacaq ki, bu da həm regionda aqrar sahə üzrə istehsalın effektiv şəkildə planlaşdırılması və dəqiq proqnoz göstəricilərinin əldə olunması, həm də torpaq islahatının aparılması üçün zəruri informasiya bazası kimi çıxış edəcək.

Torpaqların kəmiyyət ölçüləri ilə bərabər aqrokimyəvi tədqiqatlar əsasında keyfiyyət göstəriciləri barədə də məlumatların əldə olunması azad olunmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi baxımından prioritet sahələrin müəyyən olunması baxımından əhəmiyyətli məsələdir. Həmçinin bu ərazilərdə suvarma sistemlərinin yaradılması, ümumiyyətlə suvarma imkanları ilə bağlı potensialın da dəqiq qiymətləndirilməsi zəruridir. Ona görə ki, bu ərazilərdə su ehtiyatlarının kifayət qədər olmasına baxmayaraq, 1988-ci ildə “DQMV iqtisadiyyatı: problemlər və perspektivlər” mövzusunda Nazirlər Soveti yanında Xalq Təsərrüfatını İdarəetmə İnstitutunda keçirilən görüşdə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun əməkdaşı bunları qeyd edib: “... kənd təsərrüfatı başlıca olaraq dəmyə əkinçiliyə əsaslanır, kənd təsərrüfatı üçün yararlı sahələrin ümumi miqdarının 1/10 hissəsindən bir qədər çoxu suvarılan sahədir” (Səmədzadə, 1995, s. 62).

Başqa sözlə, hazırkı ictimai müzakirələrdə işğaldan azad olunmuş ərazilərdə su ehtiyatlarının digər regionlarla müqayisədə çox olması qeyd olunsun da, tarixi faktlar bu ərazilərdə daha çox dəmyə əkinçiliyinin üstünlük təşkil etdiyini göstərir.

Torpaq və su ehtiyatları ilə bağlı qiymətləndirmə aparıldıqdan və uçot sistemi qurulduqdan sonra əsas vəzifə, şübhəsiz ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə torpaq islahatının aparılması ilə bağlıdır. Bu baxımdan, azad olunmuş ərazilərdə torpaq islahatının aparılması baxımından bir sıra müsbət məqamlar mövcuddur.

Belə ki, 1996-cı ildə MDB məkanında ilk dəfə Azərbaycanda aparılan və uğurla nəticələnən torpaq islahatı təcrübəsi mövcuddur. Bu təcrübə azad olunmuş ərazilərdə torpaq islahatının aparılması üçün də konseptual baza rolu oynamış olacaq. 1996-cı ildə islahat aparılan zaman torpaq sahələrinin dəqiq inventarlaşdırılması aparılmadığına görə bəzi hallarda torpaqlarla bağlı dəqiq uçot məlumatlarının olması problemi var idisə, azad olunmuş torpaqlarda müasir informasiya texnologiyaları əsasında elektron uçot sistemi yaratmaq imkanı var.

Həmçinin ölkənin digər regionlarında 1996-cı ildə aparılan torpaq islahatı sosial ədalət prinsipinə uyğun olub, lakin islahatdan sonra torpaqların kiçik bloklara parçalanması iqtisadi səmərəliliyi aşağı salıb. İndi keçmiş təcrübə əsasında azad olunmuş ərazilərdə torpaq islahatı aparılarkən torpaqların özəl mülkiyyətə verilməsi zamanı minimal səmərəli ölçünün gözlənilməsini təmin edən mexanizmlər tətbiq oluna bilər.

Heyvandarlıq fermalarının qurulması

Torpaqlar bərpa edilib təsərrüfatların istifadəsinə verildikdən sonra növbəti mərhələdə heyvandarlıq fermalarının qurulması və təsərrüfatların heyvanlarla təmin olunması istiqamətində tədbirlər görülməlidir. Heyvandarlığın intensiv amillər hesabına inkişafı imkanları nəzərə alınmaqla fermaların qurulması və təsərrüfatların məhsuldar heyvanlarla təmin olunması məsələsi aktualıq kəsb edir. Heyvandarlıq fermalarının qurulması tədbirləri həm də iqtisadi səmərəliliyinin artırılması baxımından fermaların optimal ölçüsü nəzərə alınmaqla təşkil edilməsini əhatə edir.

Aqrotexniki xidmətlər, toxum, gübrə və pestisidlərlə təchizat bazasının yaradılması

Əkinçilik istiqamətli təsərrüfatların fəaliyyət göstərməsi üçün onların istehsal vasitələri ilə təmin edilməsi vacibdir. İşğaldan azad edilmiş bu ərazilərdə məskunlaşan təsərrüfatların əkin-biçin işləri ilə məşğul olması üçün onların toxum, gübrə və pestisidlərə çıxışının asanlaşdırılması və bu ərazilərdə aqrotexniki xidmətlərin təşkili ilə bağlı bərpa tədbirləri ilkin mərhələdə daha çox dövlətə məxsus “Aqroservis” ASC tərəfindən həyata keçirilə bilər. Tədricən bu istiqamətdə özəl təsərrüfatların da stimullaşdırılması mühüm şərtidir.

Kənd təsərrüfatı mütəxəssislərinin hazırlanması və informasiya-məsləhət xidmətinin təşkili

Azad olunan ərazilərdə məskunlaşan fermerlər üçün məsləhət-informasiya xidmətlərinin təşkili bu bölgədə kənd təsərrüfatının bərpası və inkişafı baxımından vacib faktorlardandır. Belə ki, işğal olunmuş rayonların əhalisinin kənd yerlərində qeydiyyatda olanlarının əksəriyyəti uzun müddətdir kənd təsərrüfatı fəaliyyətindən uzaq düşüblər, yaxud da işğaldan sonra şəhər və qəsəbələrdə doğulan və ya yetişən yeni nəsil ümumiyyətlə kənd təsərrüfatı fəaliyyətində iştirak təcrübəsinə malik deyillər. Həmçinin müasir dövrdə artıq təsərrüfatların texnologiyası yenilənib, yeni və daha məhsuldar təsərrüfatçılıq üsulları formalaşmışdır. Buna görə də həmin ərazilərdə məsləhət-informasiya xidmətlərinin təşkil olunması və modul peşə təlimi sisteminin yaradılması çox zəruridir.

Məhsulların tədarükü və ticarəti üzrə logistika infrastrukturunun yaradılması

Təsərrüfatların fəaliyyətə başlaması üçün yuxarıda qeyd edilən zəruri tədbirlər həyata keçirildikdən sonra onların davamlı fəaliyyəti üçün qısa zamanda tədarük zəncirləri qurulmalı və logistika infrastrukturunu formalaşdırılmalıdır. Logistika infrastrukturunu istehsal edilmiş məhsulların daşınması və saxlanması, həmçinin nəqliyyat vasitələrinə çıxışın təmin edilməsi və yolların bərpa edilməsi məsələlərini də əhatə etməlidir. Həmçinin regionda baramaçılıq və tütünçülüynün bərpası imkanları nəzərə alınmaqla barama və tütün qəbulu məntəqələrinin yaradılması da tədarük infrastrukturunu baxımından önəmlidir.

Aqro-emal müəssisələrinin yaradılması

Tədarük və logistika infrastrukturunu ilə bərabər bölgədə istehsal strukturuna müvafiq aqro-emal müəssisələrinin yaradılması da mühüm tədbirlərdəndir. Azad olunmuş ərazilərdə südçülüynün, üzümçülüynün və meyvəçiliyin inkişafı perspektivləri nəzərə alınmaqla, məhz bu sahələr üzrə emal müəssisələrinin yaradılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin taxılçılığın inkişafına uyğun olaraq un dəyirmanlarının, heyvandarlığın inkişafı əsasında isə sənaye üsulu ilə yem istehsalı və ilkin dəri xammalı emalı müəssisələrinin qurulması da nəzərə alınmalıdır.

Spesifik dövlət dəstəyi mexanizminin yaradılması

Hazırda hökumət tərəfindən aqrar sahə üzrə həyata keçirilən dövlət dəstəyi siyasətinin, o cümlədən də aqrobiznes sahələri üzrə investisiya təşviqi siyasətinin işğaldan azad olunmuş ərazilər üzrə spesifik korrektorlərə ehtiyac olacaq. Belə ki, hazırda tətbiq edilən dəstək və təşviq siyasəti ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı və ticarəti sahələrinin inkişafı məqsədi ilə həyata keçirilir. Bunun müqabilində, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bu sahələrin ilk növbədə bərpasına ehtiyac var.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə kənd təsərrüfatı əkinləri

İşğaldan azad edilən rayonlarda ənənəvi sahələrlə yanaşı perspektiv dövrdə meyvə və tərəvəzçiliyin, həmçinin heyvandarlığın yem təminatı baxımından yem bitkiləri sahəsinin inkişafı da nəzərdə tutulur. Torpaq-iqlim xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla çoxillik əkmələrin strukturunda nar, xurma, alça, gavalı, albalı və gilə, alma, armud bağlarının, baramaçılığın inkişaf perspektivi baxımından çəkil əkmələrinin və ənənəvi sahələrin bərpası məqsədilə üzümlüklərin salınmasına üstünlük verilməyi gözlənilir.

Hal-hazırda ölkədə taxılçılıq və üzümçülüğün faktiki inkişaf dinamikası nəzərə alınmaqla, taxıl və üzüm istehsalında bu bölgənin payının təqribən eyni səviyyədə olması gözlənilir. Bundan başqa ənənəvi olaraq Qubadlı, Zəngilan və Kəlbəcər rayonlarında tütünçülüğün, Ağdam və Füzuli rayonlarında pambıqçılığın, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Ağdərə bölgələrində üzümçülük sahələrinin bərpa edilməsi nəzərdə tutulur. Ənənəvi sahələrinin bərpası ilə yanaşı bölgədə kartof, tərəvəz, bostan və yem bitkiləri əkinlərinin genişləndirilməsi imkanları böyükdür. Yüksək əlavə dəyər yaratması, emal sənayesi üçün xammal təminatı və ixrac imkanları perspektivi baxımından həmin ərazilərdə meyvəçiliyin inkişafına da xüsusi diqqət yetiriləcəyi gözlənilir.

Nəticə

İşğaldan azad edilmiş rayonlarda kənd təsərrüfatının inkişaf perspektivləri baxımından aparılmış təhlil və qiymətləndirmələrə əsasən, bu torpaqlarda kənd təsərrüfatının bərpası istiqamətləri müəyyən edilmiş, regionun kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə potensial istehsal həcmi proqnozlaşdırılmışdır. Belə ki, bölgədə Ağdam və Füzulinin işğala məruz qalmayan sahələri də nəzərə alınmaqla azad olunmuş ərazilərdə təqribən 232,8 min hektar sahədə birillik və çoxillik əkinlərin aparılacağı, həmçinin 430 min baş iribuynuzlu, 1,6 milyon baş xırdabuynuzlu heyvanlardan ibarət fermaların qurulacağı gözlənilir.

Regionun tarixən heyvandarlıq sahəsi üzrə mövcud olan potensialı və təbii-relyef xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla gələcək dövrdə də heyvandarlıq ağırlıqlı kənd təsərrüfatı istehsalı üstünlük təşkil edəcək. Regionda heyvandarlığın yem təminatı baxımından mövcud olan otlaq və biçənəklərin mövcudluğu ilə yanaşı, taxıl və yem bitkiləri əkinlərinin də genişləndirilməsi hesabına heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi üçün böyük potensial mövcuddur. Ət və süd məhsulları istehsalının proqnozlaşdırılan həcmi xüsusilə idxal əvəzetməsi baxımından böyük önəm kəsb edir.

Həmçinin regionda tarixən mövcud olan üzümçülük, tütünçülük, baramaçılıq və arıçılıq sahələrinin bərpası və genişləndirilməsi həyata keçiriləcək. Bundan əlavə, regionda yeni trend olaraq intensiv meyvəçilik sahəsinin inkişafı da geniş vüsət alacaq.

Aparılmış qiymətləndirmələrə görə, regionda kənd təsərrüfatı istehsalının bərpası hesabına ölkə üzrə ümumi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı həcmiminin 8%-dən çox artacağı gözlənilir.

Təbii ki, nəzərdə tutulan bərpa tədbirlərinin həyata keçirilməsi və istehsalın təşkili üçün spesifik dəstək mexanizmlərinin həyata keçirilməsinə də ehtiyac var. Belə ki, hazırda ölkədə həyata keçirilən aqrar siyasət bu sahənin inkişafı məqsədlərinə xidmət edirsə, azad olunmuş ərazilərdə həm də kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası ilə bağlı müvafiq mexanizmlərin yaradılması ehtiyacları nəzərə alınmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 24 noyabr tarixli Sərəncamı.
2. “Qarabağ Dirçəliş Fondu” publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 04 yanvar tarixli Fərmanı.
3. Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə 2020-ci ilin yekunlarına həsr olunmuş videoformatda müşavirə keçirilib.
https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyevin_sedrliyi_ile_2020_ci_ilin_yekunlarina_hesr_olunmus_videoformatda_musavire_kechirilib_YENILANIB_VIDEO-1682565
4. Səmədzadə, Z. (1995). “*Dağlıq Qarabağ: naməlum həqiqətlər*”, Bakı, “Vətən” nəşriyyatı.
5. Zurayk, R., et al. (2018). “*Agriculture, conflict and the agrarian question in the 21st century*”, *Book: Crisis and Conflict in Agriculture*.
<https://egyptssp.ifpri.info/2018/12/19/agricultureconflict-and-the-agrarian-question-in-the-21st-century/>

6. Varma, S., Winslow, M. (2005). *“Healing wounds: How the international centers of the CGIAR help rebuild agriculture in countries affected by conflicts and natural disasters”*, Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR).
7. Teodosijevic, S. B. (2003). *“Armed Conflicts and Food Security”*, ESA Working Paper No. 0311. <http://www.fao.org/3/a-ae044t.pdf>
8. Eklund, et al. (2017). *“How conflict affects land use: agricultural activity in areas seized by the Islamic State”*, *Environmental Research Letter*. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/aa673a/pdf>
9. Dang, T. (n.d.). *Postwar restoration and preparations for collectivisation. In Vietnam’s Post-1975 Agrarian Reforms (45-79)*. ANU Press., <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1rmjkr.12>
10. Hubert, G. S. (1955). *“Postwar Developments in West German Agriculture, 1945-1953”*, Agricultural History Society. <https://www.jstor.org/stable/3740047>

Daxil oldu: 15.12.2024

Qəbul edildi: 11.03.2025